

Historiseren, relaties leggen en taboes doorbreken

Yannick Coenders

Philomena Essed en Isabel Hoving (red.) (2014) *Dutch Racism*. Amsterdam: Rodopi.
432 pagina's, €112,91, ISBN 9789042037588

De verzameling essays in *Dutch Racism* vormt een belangrijke aanvulling op de sociaalwetenschappelijke literatuur in het veld van migratie en etnische studies en maakt daarin tegelijkertijd een lacune zichtbaar. Dat racisme als term en als diagnose in Nederland gevoelig ligt, is de afgelopen jaren pijnlijk duidelijk geworden. *Case in point* is het politiegeweld dat tijdens verschillende demonstraties werd gebruikt tegen anti-zwartepietdemonstranten. Tegelijkertijd vond in sociologische kringen een discussie plaats over in hoeverre in Nederland sprake is van racisme en of racisme wel de juiste term is om processen van uitsluiting van etnische minderheden te duiden. Het is een belangrijk debat, dat het veld van sociologisch onderzoek over ras en etniciteit mogelijk heeft verbreed naar een meer kritische sociaalwetenschappelijke benadering met oog voor raciale machtsverhoudingen.

Toch is één van de krachten van *Dutch Racism* dat Philomena Essed en Isabel Hoving bij het samenstellen van dit boek voorbij zijn gegaan aan de vraag of ras en racisme relevant zijn. Zij hebben er voor gekozen om met de selectie van een grote veelzijdigheid aan essays te laten zien hoe ras en racisme relevant zijn. Dat is een terechte keuze, want zoals Gloria Wekker de afgelopen jaren meermaals heeft benadrukt getuigt het van een zekere naïviteit om te denken dat vierhonderd jaar kolonialisme geen invloed heeft op beelden van het Nederlandse (of West-Europese) *zelf* en de veronderstelde *ander*. Bovendien leidt het debat over het al dan niet relevant zijn van ras niet tot verder inzicht in de mechanismes die ten grondslag liggen aan raciale ongelijkheid. In *Dutch Racism* worden verschillende mechanismes verkend en consequent historisch gecontextualiseerd.

Historiserend vermogen

David Theo Goldberg noemt in zijn afsluitende hoofdstuk als belangrijke bijdrage van de bundel het wijzen op de ontkenning en de (bewuste) onwetendheid van de structurele oorzaken van raciale ongelijkheid in Nederland. Belangrijker nog – zo betoogt hij – is de ontkenning van de relaties die bestaan tussen het racisme geworteld in kolonialisme en de huidige samenleving en de raciale uitingsvormen die daarbij horen.

Historici Nimako, Abdou en Willemsen laten zien hoe omissies in de geschied-

schrijving met betrekking tot het Nederlands slavernijverleden ertoe hebben geleid dat in dominante discoursen dit verleden op zichzelf niet geldt als probleem waar aandacht aan besteed moet worden. Als er al een probleem is met betrekking tot het slavernijverleden dan wordt dat gevormd door de afstammelingen van de tot slaaf gemaakten die wijzen op de erfenis van het koloniaal verleden. Dit is inderdaad de belangrijkste relatie die de bundel legt: tussen de manier waarop het Nederlands zelfbeeld zich vertaalt naar voorstellingen van een onschuldig en conflictvrij verleden en de onmogelijkheid van het aanklaarten van historisch gewortelde raciale ongelijkheid. Het doorknippen van het verband tussen heden en verleden wordt misschien wel het meest gesymboliseerd door de verdediging van Zwarte Piet. Zowel Jordan als Smith analyseren de strijd om Zwarte Piet als een strijd die gaat over Nederlanderschap. Jordan laat zien dat dominante voorstellingen van dit Nederlanderschap per definitie een gelimiteerde reikwijdte hebben en niet los gezien kunnen worden van witte dominantie. De relatie tussen Zwarte Piet en Nederlands koloniaal verleden wordt vervolgens weggewoven en onvoorstelbaar geacht, omdat het niet aansluit op een dominant zelfbeeld van Nederland als onschuldige en egalitaire natie dat aan de juiste kant van de geschiedenis staat (Wekker). Enkele jaren na het uitkomen van *Dutch Racism* lijkt de figuur steeds vaker te worden aangepast. Nieuwe analyses zouden inzicht kunnen bieden in de hernieuwde strijd over Zwarte Piet, waarin het leggen van relaties tussen Nederlands koloniale verleden en het heden inmiddels steeds meer mogelijk lijkt te zijn.

Van anti-zwart racisme naar islamofobie

Door het expliciet leggen van historische relaties in de analyse van racisme toont *Dutch Racism* het gebrekkige historiserende vermogen van het Nederlandse sociologische veld, waarin vaak weinig oog is voor de sociologische consequenties van imperialisme, kolonialisme en slavernij. In hun analyse van het veld van migratiestudies lieten Essed en Nimako (2006) eerder al zien dat er weinig ruimte is voor onderzoek naar raciale machtsverhoudingen. Met een focus op integratie en veiligheid waar het migranten en hun kinderen betreft, wordt in beleidsgerichte sociologie racisme vaak onder de mat geschoven. Maar ook meer kritische analyses beginnen veelal niet vroeger dan het naar Nederland migreren van grotere groepen gastarbeiders en postkoloniale migranten. Hoewel deze kritische sociologie van beleid uitstekende inzichten biedt in hoe dominante discoursen een exclusieve werking hebben, blijven de koloniale grondslagen daarvan vaak buiten beschouwing. Dit leidt vervolgens tot het conceptualiseren van uitsluiting in termen van xenofobie of gevestigden en buitenstaanders, met weinig aandacht voor

de erfenis van eeuwenlange processen van racialisering die daar achter kunnen schuilen.

Waar deze bundel de relaties tussen kolonialisme en antizwart racisme uitstekend in kaart brengt, is dit veel minder het geval in analyses van islamofobie. Zo beginnen zowel Ghorashi als Trienekens en Bos hun analyse met het minderhedenbeleid van de jaren tachtig. In beide gevallen laten zij een discours zien waarin ‘de ander’ als essentieel niet-westers wordt voorgesteld. Het roept de vraag op wat de verbanden zijn tussen anti-zwart racisme en islamofobie die beide gestoeld zijn op een essentialistisch onderscheid tussen westers en niet-westers. Hoewel de meeste naar Nederland gemigreerde moslims niet afkomstig zijn uit voormalige Nederlandse koloniën, zijn zij wel afkomstig uit die delen van de wereld die nog steeds op koloniale wijze als onwesters en onmodern worden voorgesteld. Dit is terug te zien in het onderscheid tussen westerse en niet-westerse allochtonen waarbij postkoloniale migranten, gastarbeiders en de kinderen van beide groepen op één hoop worden gegooid in de categorie niet-westers.

Waar anti-zwart racisme steevast aan een koloniale geschiedenis wordt gekoppeld, wordt islamofobie – zoals die voorkomt in het publieke debat en beleidsdiscoursen – in deze bundel weinig aan een lange geschiedenis van oriëntalisme gekoppeld. Bovendien dient vooral niet vergeten te worden dat Indonesië, het land met de meeste moslims ter wereld, een Nederlandse kolonie was. Esther Captain beschrijft hoe de derde generatie Indonesische Nederlanders, in veel mindere mate racisme als probleem ervaart dan hun ouders en grootouders. Toch zou het vruchtbaar kunnen zijn om te onderzoeken in hoeverre er relaties bestaan tussen sociale uitsluiting van Indonesische Nederlanders in het verleden en hedendaagse uitsluiting van andere etnische minderheden met een islamitische achtergrond. Hoewel elk proces van uitsluiting tegen een specifieke groep een eigen geschiedenis kent, zijn die geschiedenissen onvermijdelijk verbonden in een zichzelf reproducerende dominante groep. Een sociologie van dekolonisatie en witheid zou die relaties zichtbaar kunnen maken.

Nederlands? racisme

Zowel de historische als de huidige verbanden tussen anti-zwart racisme en islamofobie worden weinig onderzocht in *Dutch Racism*. Een uitzondering hierop vormt de bijdrage van De Leeuw en Van Wichelen. In hun analyse van het inburgeringsexamen leggen zij verbanden tussen het eerder genoemde Nederlands zelfbeeld dat, gestoeld op een koloniaal discours, diametraal geïmponeerd wordt tegenover ‘ongeciviliseerde moslims’. Als voorbeeld halen zij het anti-islamitische populisme van christelijke politieke partijen aan: ‘they strategically position them-

selves as defenders of “western” or “democratic” values and define Muslims as culturally opposed to Christians because they have not experienced critical enlightenment or critical reform’ (p. 343). Dit zou een uitgangspunt kunnen zijn voor een verdere relationele analyse en een vergelijking tussen de uitingsvormen van islamofobie en anti-zwart racisme. Het is op zijn minst opvallend dat ook politici van niet-confessionele partijen als de VVD en de PVV Nederland graag zien als een christelijk en vaak ook joods land. In die zin blijft religie vaak onderbelicht in de analyse van racisme. Met name het uitdiepen van de samenhang tussen christelijkheid, westerse waarden en witheid zou van nut kunnen zijn om verschillende uitingsvormen van witte dominantie te begrijpen. Hierin zou oog voor de koloniale erfenis, waardoor een groot deel van de postkoloniale wereld zich identificeert met christelijke religies, een beginpunt kunnen zijn voor het in kaart brengen van de complexe relaties tussen verschillende gemarginaliseerde groepen in westerse samenlevingen.

Met het belang van het koloniaal verleden in het achterhoofd, blijft na het lezen van de bundel de vraag hangen wat specifiek Nederlands is aan de verschillende vormen van racisme die de revue zijn gepasseerd. De titel wekt immers de indruk dat racisme in Nederland dusdanig verschilt van andere contexten dat ‘white racism’ of ‘Western-European racism’ niet volstaat. Goldberg benadrukt het Nederlandse zelfbeeld van tolerantie en gastvrijheid. Essed en Hoving lijken voorzigtiger te zijn en contrasteren *Dutch Racism* met de situatie in Amerika waar racisme wel in bredere zin erkend wordt als een structureel probleem. In de bundel zijn echter meer overeenkomsten dan verschillen te vinden met andere Europese landen. Enkele voorbeelden hiervan zijn: het idee ‘voorbij ras te zijn’, het ontkennen van racisme, racisme als goed recht, de opkomst van islamofobie, ressentiment tegenover joodse holocaustoverlevers en hun (klein)kinderen. De titel suggereert dat Nederland een uitzonderingspositie inneemt, terwijl het een verhaal vertelt over de logische gevolgen van een eeuwenlange mondiale machtsconstellatie die nog steeds voortduurt. Paradoxaal genoeg gaat het boek met deze titelkeuze mee in het frame van culturalistische analyses die zich ook beroepen op Nederland als internationale exceptie. Daarmee lijkt het alsof culturalisten en antiracisten elkaar vinden in het zoeken van verklaringen voor etnoraciaal conflict in zoiets als een nationale cultuur. De titel is echter enigszins misleidend en doet de inhoud, waarin wel degelijk ook een internationaal perspectief naar voren komt, tekort. Bovendien mogen de analyses dan wel betrekking hebben op de Nederlandse samenleving, maar zouden ze best weleens geëxtrapoleerd kunnen worden naar andere Europese contexten waarin eenzelfde opkomst te zien is van extreem rechtse partijen, islamofobie en antimigratiebeleid. Om juist deze zorgelijke ontwikkelingen te doorgronden inspireert dit boek tot een sociologie van ras

en racisme waarin het consequent leggen van historische machtsrelaties op globale schaal met hedendaagse mechanismen van raciale uitsluiting centraal staat.

Racisme als goed recht

Naast de gelegde historische verbanden, signaleren verschillende auteurs ook nieuwe uitingsvormen van racisme. Het eerder genoemde Nederlandse zelfbeeld van onschuld leidt tot – zo concluderen de auteurs vrij eensgezind – het ontkennen van racisme, het irrelevant maken van het eigen koloniale verleden, ressentiment tegenover individuen en groepen die discriminatie aankaarten en het niet kunnen accepteren van culturele diversiteit. Tegelijkertijd stellen Essed en Hoving vast dat de huidige tijd zich laat kenmerken door ‘entitlement racism’ (vrij vertaald: racisme als goed recht), waarbij met een beroep op individuele vrijheden racistische uitlatingen worden gelegitimeerd. Dat Geert Wilders ervoor heeft gekozen zijn roep om ‘minder Marokkanen’ primair te verdedigen met een beroep op de vrijheid van meningsuiting illustreert deze treffende analyse.

Hoewel zij niet precies diezelfde term hanteren, beschrijven ook andere auteurs de opkomst van *entitlement racism*. Zo legt Evelien Gans in haar essay over antisemitisme een directe relatie tussen Theo van Gogh's antisemitisme in de jaren tachtig en negentig en zijn latere islamofobe uitingen. In beide gevallen betreft het vormen van ‘racisme als goed recht’: ‘Van Gogh paved the way for a society in which insulting people is a right and saying what one thinks has become the norm’ (p. 89). Ook Halleh Ghorashi merkt op dat witte Nederlanders zich in toenemende mate gelegitimeerd voelen om zich openlijk bedreigd te wanen door migranten met een islamitische achtergrond. Ergens lijkt deze vorm van racisme op gespannen voet te staan met het eerder genoemde zelfbeeld van onschuld. Immers om dat zelfbeeld waar te maken ligt het voor de hand om vast te houden aan de pretentie van kleurenblindheid en historische ingebakken tolerantie. Deze twee hoeven echter niet tegenstrijdig te zijn en er zouden zelfs relaties kunnen liggen tussen beide uitingsvormen van racisme. Het zou bijvoorbeeld juist zo kunnen zijn dat de veronderstelde historische onschuld als vrijbrief kan fungeren voor *entitlement racism*. Het is immers makkelijker beledigingen goed te praten in een context die gevrijwaard wordt geacht van ongelijke machtsverhoudingen en conflict. Hoewel zowel de ontkenning van racisme als *entitlement racism* kritisch worden geanalyseerd in de bundel, had het in kaart brengen van de relaties tussen beide de flexibiliteit van witheid, als een positie van zelflegitimerende en onbevrageerde macht, bloot kunnen leggen. Wel wordt duidelijk dat de reproductie van raciale structuren meerdere verschijningsvormen kent. Blijkens de analyses van de auteurs kan vanuit deze positie, met behulp van ogenschijnlijk aan elkaar tegen-

SOCIOLOGIE

strijdige retorische en andere praktijken, raciale ongelijkheid worden gelegitimeerd en gereproduceerd. In die zin is *Dutch Racism* een beginpunt, waarin verschillende vakkundige analyses belangrijke vragen oproepen voor een verdere kritische analyse van witheid.

Literatuur

Essed, P. en K. Nimako (2006) Designs and (Co) Incidents Cultures of Scholarship and Public Policy on Immigrants/Minorities in the Netherlands. *International journal of comparative sociology*, 47(3-4): 281-312.

Over de auteur

Yannick Coenders is juniordocent Sociologie aan de Universiteit van Amsterdam. In 2015 rondde hij de Research Master Social Sciences af met een scriptie over de veranderingen van Zwarte Piet. Daarnaast schrijft hij een tweewekelijkse column voor *Folia* en is hij mede-initiator van de blogs *Lekker Stereotyperen* en *Niemandland*.

E-mail: y.b.g.o.coenders@uva.nl